

ISSN 2710-1371

Қазақ тарихы

электронды журналы

Electronic journal of
Kazakh history

№ 1(181) 2024

«History and Culture» ЖШС

ҚАЗАҚ ТАРИХЫ KAZAKH HISTORY

ЭЛЕКТРОНДЫ ЖУРНАЛЫ
№1 (181) 2024

ELECTRONIC JOURNAL
№1 (181) 2024

Құрылтай және баспагер:

«History and Culture» ЖШС. Алматы, Қазақстан.

ҚР Байланыс және ақпарат министрлігінің Ақпараттар мен архивтер комитетінің мерзімді баспасөз басылымын және (немесе) ақпараттық агенттікті есепке қою туралы 02.11. 2023 жылғы № KZ 38RBZ00041763 куәлігі берілген.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

Founder and publisher:

"History and Culture" LLP, Almaty, Kazakhstan

Periodic press publication of the Information and Archives Committee of the Republic of Kazakhstan on communication and information and (but) on registration of information agencies 02.11. Certificate No. KZ 38RBZ00041763 dated 2023 was issued.

Published 4 times a year
(March, June, September, December)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕСІ

Бас редактор – Жұматаев Ринат Серикович – Phd, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ археология, этнология және музеология кафедрасы (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары – жауапты редактор

Ногайбаева Мендигүл Сағатовна – т.ғ.к., қауымд. профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қазақстан тарихы кафедрасының профессоры м.а. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Ангела Шоттенхаммер – тарихшы синолог, т.ғ.д., KU Leven университеті (Бельгия)

Бабакүмар Қинаятұлы – этнограф, т.ғ.к., Дебрецен университеті (Венгрия)

Эврим Олчер – этнограф, PhD, Қажы Байрам Вели университеті (Түркия)

Алтымышева Зухра Америкекуловна – тарихшы, Phd, «Манас» Кыргыз-Түрік университеті (Қырғызстан)

Байгабатова Назгуль Қажымуратовна – этнограф, т.ғ.к., I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті (Қазақстан)

Ақымбек Ералы – Phd, археолог. Ә. Марғұлан атындағы Археология институты (Қазақстан)

Кенжаева Наргиза Соатумуниновна – тарихшы, Phd, Шыршық мемлекеттік университетінің Репрессия құрбандарын еске сақтау музейі (Өзбекстан)

Ильясова Зибегүл Сулейменовна – тарихшы-шығыстанушы, т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-ның қауымдастырылған профессоры (Қазақстан)

Сайлаубай Ерлан Ерназарұлы – археолог, т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ «Елтану» ғылыми-зерттеу орталығының директоры (Қазақстан)

Бесетаев Бауыржан – археолог. әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан)

Намен Абай – Phd, археолог. Назарбаев университеті (Қазақстан)

Бабабеков Акбар Давурбаевич – Phd, этнограф. Ұлықбек мырза атындағы Өзбекстан ұлттық университеті (Өзбекстан)

Гурсой Музаффер – Phd, археолог. Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Қазақстан)

Жетпісбай Нұржан Ықсанұлы – Phd, тарихшы. III. III. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

EDITORIAL COUNCIL

Editor-in-chief – Zhumatayev Rinat – Phd, Al-Farabi Kazakh National University, Department of Archaeology, Ethnology and Museology (Kazakhstan)

Deputy editor-in-chief – executive editor – Nogaibayeva Mendigul – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Department of History of Kazakhstan (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Angela Schottenhammer – Full Professor of Chinese Middle Period & Early Modern World History at KU Leuven (Belgium)

Babakumar Kinayatuly – Ethnographer, Candidate of Historical Sciences, University of Debrecen (Hungary)

Evrin Ölçer Özünel – Ethnographer, PhD, Associate Professor, Ankara Haji Bayram Veli University (Türkiye)

Altymysheva Zuhra – Historian, Phd, Kyrgyz-Turkish "Manas" University (Kyrgyzstan)

Baigabatova Nazgul – Ethnographer, Candidate of Historical Sciences, Zhetisu University (Kazakhstan)

Akymbek Eraly – Phd, Archaeologist. Margulan Institute of Archeology (Kazakhstan)

Kenzhaeva Nargiza – Historian, PhD, Chirchik State Pedagogical University, Memorial Museum of Victims of Repression (Uzbekistan)

Ilyasova Zibagul – Historian-Orientalist, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Saylaubay Yerlan – Archaeologist, Candidate of Historical Sciences, Director of the Research Center "Eltanu" of Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Besetaev Baurzhan – Archaeologist, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Namen Abay – Phd, Archaeologist. Nazarbayev University (Kazakhstan)

Bababekov Akbar – Phd, ethnographer. National University of Uzbekistan (Uzbekistan)

Gursoi Muzaffer – PhD, Archaeologist. Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University. (Kazakhstan)

Zhetpisbai Nurzhan – Phd, Historian. Institute of History and Ethnology named after Sh.Sh. Ualikhanov. (Kazakhstan)

Журналда тарих ғылымының келесі бағыттары бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (ежелгі, ортағасырлар, жаңа және қазіргі заман), археология, деректану және тарихнама, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, ағылшын. 1993 жылдан бастап шығады

Scientific works are published in the journal in the following areas of historical science: history (ancient, medieval, new and modern), archeology, source studies and historiography, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, English. Founded in 1993.

Редакциямен баспаның мекен-жайы:
050040 Көктем-4 ы/а, 13-үй, 19 п.
Қазақстан Республикасы, Алматы қ., ***

«History and Culture» ЖШС. Тел.: 87076787670.
e-mail: qazaqtarihy.journal@gmail.com
Журнал сайты: <https://journal.historyculture.kz/index.php/journals>

Address of the editorial office:
050040 microdistrict Koktem-2, no. 13, apt. 19.
Almaty, Republic of Kazakhstan

"History and Culture" LLP. Tel.: 87076787670.
e-mail: qazaqtarihy.journal@gmail.com
Journal site: <https://journal.historyculture.kz/index.php/journals>

ЖАҢА ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ
ЗАМАНДАҒЫ ҚАЗАҚСАН

NEW AND MODERN
KAZAKHSAN

Д.А. Махат

Тарих ғылымдарының докторы, «Отырар кітапханасы» ғылыми орталығының басшысы,
«Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ» Ке АҚ, Астана, Қазақстан,
e-mail: danagul77@mail.ru

ҚАЗАҚ ТАРИХЫНЫҢ АҚТАҢДАҚ БЕТТЕРІ: ОҚУ ОРЫНДАРЫН ӘЛЕУМЕТТІК-ЖАТ ЭЛЕМЕНТТЕРДЕН ТАЗARTU НАУҚАНЫ

Аңдатпа: Коммунистер XX ғ. 20-30 жж. кеңестік жаңа адам қалыптастыруды мақсат етіп, «әлеуметтік жат элементтерге» қарсы қарқынды күрес жүргізді. Университет, институт, академия, техникумдар мен мектептерде партияның тазарту науқаны жүріп, оқытушылар мен қызметкерлердің, студенттердің әлеуметтік шығу тегі тексерілді. «Әлеуметтік жат элементке» жатқызылғандар партия қатарынан, қызметтен, оқудан қуылды.

Зерттеуде Ф. Голощекиннің 1925 жылдың күз айында БК(б)П Қазақ Өлкелік комитетіне келгеннен кейінгі кезеңде жеделдете жүргізілген ірі революциялық науқандарының (ауылды кеңестендіру, егіндік және шабындық жерлерді бөлу, ірі байлар мен жартылай феодалдарды тәркілеу) білім беру саласына әсері, өз елімізде ғана емес, Мәскеу, Ленинград, Ташкент, Саратов, Орынбор, Омбы сияқты өзге де оқу орындарында білім алып жатқан қазақстандық жастардың тағдыры қарастырылған. Оқу орындарын алашордашылар мен бай-кулактардың, саудагерлердің, діни қызметкерлердің, төңкеріске дейін патша мекемелерінде жұмыс жасаған адамдардың балалары мен жақын туыстарынан тазарту науқаны қалай жүрді, оқудан шығарылып, қуғындалған азаматтар кімдер? Олардың есімдері анықталып, тың деректер ғылыми айналымға қосылды.

Түйін сөздер: Кеңестік Қазақстан, партиялық тазарту, қазақ студенттері, алашорда, бай-кулак, оқу орындары, қуғын-сүргін, идеялық ұстаным, комсомол.

Сілтеме үшін: Махат Д.Ә. Қазақ тарихының ақтаңдақ беттері: оқу орындарын әлеуметтік-жат элементтерден тазарту науқаны // Қазақ тарих электронды ғылыми журналы. 2024. Т. 181. No 1. 4*18 бб. (Қаз.). DOI: <https://doi.org/10.62183/2024-1-1-1-18>

D.A. Makhat

Doctor of historical sciences, Head of the "Otyrar Kitapkhanyasy" research center,
L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan,
e-mail: danagul77@mail.ru

The Undiscovered Pages of Kazakh History: A Campaign to Purge Educational Institutions of Socially Alien Elements

Abstract: In the 1920s and 1930s, the Communists aimed to create a new Soviet man and fought intensively against "socially alien elements". Party purges were carried out in universities, institutes, academies, technical colleges and schools, and the social background of teachers, employees and students was checked. Those who were categorised as "socially alien elements" were excluded from Party ranks, positions and studies.

The study examines the impact of Goloschekin's major revolutionary campaigns (village councils, distribution of agricultural and pasture land, confiscation of the rich and the semi-feudal), intensified in the period after his arrival in the Kazakh Obkom in the autumn of 1925, on the sphere of education, the fate of Kazakh youth studying not only in their own country, but also in other educational institutions such as Moscow, Leningrad, Tashkent, Saratov, Orynbor, Ombi. How was the campaign to purge educational institutions of children and close relatives of wealthy people, merchants, priests, people who worked in tsarist institutions before the revolution, who was the expelled and exiled people? Their names were identified and new data were introduced into the scientific turnover.

Key words: Soviet Kazakhstan, party purge, Kazakh students, alashorda, rich-kulak, educational institutions, repression, ideological position, komsomol.

For citation: Makhat D. A The Undiscovered Pages of Kazakh History: A Campaign to Purge Educational Institutions of Socially Alien Elements // Electronic scientific journal "Kazakh history". 2024. Vol. 181. No. 1. Pp. 4-18 (In Kaz.). DOI: <https://doi.org/10.62183/2024-1-1-1-18>

Кіріспе

Отандық тарихнамада саяси террор жылдарындағы оқу-ағарту мәселесіне қатысты еліміздің беделді тарихшы-ғалымдары Х.Әбжанов, Қ.Ахметов және т.б. зерттеушілердің монографиялары мен зерттеу мақалалары, танымдық еңбектері жарық көрді. Зерттеулерде қазақ интеллигенциясының оқу-ағарту саласындағы қызметі, білім беру саласын бір партиялық тоталитарлық жүйеге бағындыру, әр түрлі мамандық иелелерін идеялық тұрғыдан тәрбиелеу, қазақ интеллигенциясына қарсы ұйымдастырылған қуғын-сүргін, кеңестік кезеңде ашық айтылмаған ақтандақтарға назар аударды. Алайда, соңғы үш жылда, яғни «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия» жұмысы барысындағы табылған тарихи құжаттар мәселені әлі де терең зерттеу қажеттігін көрсетіп отыр.

Большевиктер саяси билікті өз қолдарына алғаннан кейінгі кезеңде рухани-мәдени өмірге түбегейлі қайта құрулар жасауға бағытталған шаралар кешенін қолға алды. Адамдардың дүние танымын, өмір салтын, дәстүрін түбегейлі өзгерту – мәдени революция деп аталды. В. Ленин «Кооперация туралы» еңбегінде: «Мәдени революция – бұл ... бүкіл халық бұқарасының мәдени даму кезеңін тұтас қамтитын, тұтас революция» деді. Ол мәдени революцияны саяси және әлеуметтік төңкерістен кейін жүзеге асуы тиіс шара ретінде қарастырды. 1917 жылы мамырда («Анархизм манифестінде») алғаш айналымға енген «мәдени революция» саяси терминге айналды.

РК(б)П съездері мен конференцияларында¹ социалистік мәдениеттің қалыптасу және даму мәселелері қаралып, рухани-мәдени саланың мақсат, міндеттері айқындалды. Большевиктер қабылдаған құжаттарда социалистік қоғам орнату, кооперациялау, шаруаларды жаңа құрылысқа тарту мәдени революциямен байланысты екені аталып, оған ерекше маңыз берілді. В. Ленин бастаған большевиктер жаңа социалистік қоғам қалыптастыру үшін пролетариаттың үлес салмағын арттырып, ұлттық мәдениетті пролетарлық мәдениетпен алмастыру, рухани-мәдени өмірді түбегейлі өзгерту мақсатын қойды. Алдымен коммунистік (маркстік-лениндік) идеологияны кеңес адамдары санасына сіңіру бағытындағы іс-шаралар қолға алынды. Партиялық басқару

органдары желісі құрылып, Агитпроп (БЛКЖО Орталық Комитетінің бөлімі), Главполитпросвет, Наркомпрос, Главлит және т.б. мекемелер жұмысын бастады. Баспалар, мұражайлар, кино-фабрикалар мемлекет меншігіне алынып, мерзімді басылымдар партиялық саясат пен идеологияны халық арасына тарататын үгіт-насихат құралына айналды.

Коммунистер жеке тұлғаның азаматтық ұстанымы қалыптасатын ағарту мекемелерін өз бақылауына алды. Ф. Голощекиннің 1925 жылдың күз айында БК(б)П Қазақ Өлкелік комитетіне келуімен жеделдете жүргізілген ауылды кеңестендіру, егіндік және шабындық жерлерді бөлу, ірі байлар мен жартылай феодалдарды тәркілеу науқандары білім саласына да әсер етті. Партиялық тазарту Қазақстанның өз ішінде ғана емес, Мәскеу, Ленинград, Ташкент, Саратов, Орынбор, Омбы қалалары оқу орындарын да қамтыды. Мақсат, Ресейдің оқу орындарында оқып жатқан алашордашылар мен бай-кулактардың, саудагерлердің, діни қызметкерлердің, төңкеріске дейін патша мекемелерінде жұмыс жасағандардың балалары мен жақын туыстарының саяси ұстанымын, саяси белсенділігін және таптық-партиялық ұстанымын анықтау, ресми партиялық идеологияға жат элементтерден оқу орындарын тазарту болатын.

Материалдар мен зерттеу әдістері.

2.1. *Зерттеу әдістері.* Зерттеу барысында қарастырылып отырған мәселеге қатысты мол тарихи деректер жинақталып, жүйеленіп, деректанулық талдау жасалды. Білім беру саласына қатысты архивтерден алынған материалдар салыстырыла зерттелді. XX ғасырдың 20-30-жылдары білім беру саласында орын алған олқылықтар, билік органдарының асыра сілтеу саясаты, жазықсыз жастардың оқу орындарынан, қызметтен шығарылғаны анықталды. Деректік материалдарды жүйелеу, талдау және мазмұнын зерттеу барысында жастардың ой-пікірлері, коммунистердің «әлеуметтік жат элементтерге» қатысты ұстанымы мәселелеріне талдау жасалды. Жастардың азаттық жолындағы күрес идеясының қайнары, барысы, жастар қозғалысы мәселелеріне назар аударылды. XX ғ. 20-30 жылдарындағы тарихи деректерді жүйелеу және зерттеу жұмыстары барысында Қазақстанның және Ресейдің оқу орындарында оқыған жастардың аты-жөні анықталып, тізімі жасалды, өмірбаяны бір ізге түсірілді.

¹ XI, XII, XIII съездері мен XII партконференция

Оқу орындарын әлеуметтік-жат элементтерден тазарту науқанына қатысты бұрын ғылыми айналымға қосылмаған тың деректерді зерттеуде жалпы ғылыми әдістерден: жинақтау, шолу, талдау, жүйелеу, салыстыру, индукция, дедукция, қорыту және басқа әдістер, нақты тарихи зерттеу әдістерінен: тарихи-генетикалық, тарихи-салыстырмалы, тарихи-жүйелілік әдістері қолданылды. Айта кеткен орынды, «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссияның» саяси қуғын-сүргінге қатысты деректерді іздестіру, «күпия» және «аса күпия» құжаттарға сараптама жасау, күпиясыздандыруға ұсыну жұмыстары барысында XX ғасырға қатысты бұрын ғылыми айналымға қосылмаған мол дерек көзімен танысып, ұлт азаттығы жолындағы күреске жастардың қатысқаны және азаттық жолындағы күрес үздіксіз жалғасып, тек қана күрес әдісі өзгеріп отырғандығына көз жеткіздік.

Материалдарға сипаттама

«Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссияның» 2021-2023 жылдар аралығын қамтыған бірінші кезеңінде еліміздің архивтерінен Кеңестік Қазақстан тарихына қатысты тың деректерді іздестіру жұмысы барысында, XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы қоғамдық саяси ахуалға, қазақ халқының азаттығы мен еркіндігі жолындағы күреске, білім беру саласына қатысты тың деректерге қол жеткіздік. Қазақстан Республикасы архивтерінің күпия қорларынан тергеу материалдары, қуғындалған қазақ зиялыларының күнделіктері мен хаттары, өтініштері, мерзімді басылымдардың редакцияларына жолдаған мақалалар, қуғындалған жастар ұйымдары, оқу орындарындағы партиялық тазарту, тыйым салынған кітаптар мен олардың авторлары, бұйрықтар, қаулы-қарарлар және т.б. мол дерек көзі табылды. Мақала жазу барысында Астана, Алматы, Семей қалаларындағы (ҚР ПА, ҚР ҰҚКАА және т.б.) архивтерден алынған білім беру, оқу орындарындағы партиялық тазарту мәселесіне қатысты деректер сұрыпталып, зерттелді.

Талқылау

XX ғ. 20-30 жж. кеңестік жаңа адам қалыптастыруды мақсат еткен коммунистер «әлеуметтік жат элементтерге» қарсы қарқынды күрес жүргізді. Университет, институт, академия,

техникумдар мен мектептер партия тазартуынан өткізіліп, оқу орындарындағы оқытушылар мен қызметкерлер, студенттер арасындағы «әлеуметтік жат элементтерді» партия қатарынан, қызметтен, оқудан шығарды. 1927 ж. 15-23 қарашасы аралығында өткен VI Бүкілқазақтық партия конференциясында көтерілген қазақ байларын тәркілеумен байланысты білім беру саласына бақылау күшейтілді.

Осы кезеңде коммунистердің айыптаулары мен қуғындау саясатына қарсы жастар қозғалысы пайда болды. Мәселен, 1928 жылғы сәуір-мамыр айларында Еңсеп Достанов өзінің қызметтегі достары және студент жастардан құралған «Қазақшылдар» ұйымын құруды ойластырды. Ұйым құру жөнінде Абдрахман Бітімбаев, Мәулен Молдабеков, Қошқар-Әлі Манасбаевпен кеңесті. Оларға студенттер Халикуз Досов, Абдулла Жүзбаев қосылды. Жастар 1928 жылдың мамыр айында коммунистік партияның жер саясатына және оқу орындарындағы тәрбие жұмыстарына наразылық білдіріп, үндеу дайындау жөнінде шешім қабылдады.

Еңсеп Достановтың бастамасымен Қошқар-Әлі Манасбаев, Абдрахман Бітімбаев, Мәулен Молдабеков қазақ халқына үндеу жазып, оны алты дана етіп әзірледі. Үндеуді 7 мамыр күні түнде Губерниялық атқару комитеті, Губерниялық жер басқармасы, Губсуд, Еңбек бөлімі және Дәріхана қабырғаларына жапсырып кетті. «Қазақшылдар» ұйымы атынан таратылған ұнпарақ алаш зиялысы Міржақып Дулатовтың «Оян, қазақ!» өлеңімен үндес, «Көтер, қазақ, басыңды!» (немесе «Оян, қазақ!») деп басталған, халықты отаршылдарға қарсы саяси күреске шақырған. Ұнпарақ алғашқы нұсқасында қазақ тілінде жазылып, жарияланған. Кейін партия тыңшыларының қолына түсіп, хатты орыс тіліне аударған. Біздің қолымызға Қазақстан Республикасы Президенті архивіндегі және ҚР ҰҚКАА орыс тіліне аударылған нұсқасы түсті. Үндеу 6 пункттен тұрады. Оның қысқаша мазмұны төмендегідей:

«КӨТЕР ҚАЗАҚ БАСЫҢДЫ!» (НЕМЕСЕ «ОЯН, ҚАЗАҚ!»)

- Қазан төңкерісі ұлттардың өзін-өзі басқаруына құқық бергелі 11 жыл өтті, өзін-өзі басқару құқығын алған ұлттардың бірі — Қазақ автономиялық республикасы, алайда қазақтар ұлттық еркіндік алған жоқ, бүгінгі күнге дейін оларды орыс бұзақылары басқарып отыр

- Олар алдына әлемдік революцияның авангарды болуды мақсат етіп, Қазақстанда әр түрлі

науқандар ұйымдастыруда, соның бірі астық дайындау науқаны.....

- Қазақстан еңбекшілері әлі де отарлық езгіде, бір ғана мысал, қазақ өзі үшін, өз мүддесі ескерілген бір заң-жобасын жасап па еді?! Жоқ!

- Оқу орындарындағы қазақ жастарына тәрбие беру — орыс мәдениетіне бағындыру принципіне негізделген. Жастарды мәдени дамуға жетелеу дегендері қазақты алдау.

Қазақ жастары! Біздің ұлттық принципimizi ұмытпаңдар! Жолдан тайып, орыс авантюристеріне ерсек, қапы қалғанымыз!

- Отаршылдар «Қазақстандыру» деген жалған ұран көтеруде, оған дәлел билік басына клен орыс ұлтының өкілдерін отырғызуы. Қазақ халқының ең болмағанда, мыңнан бір тілегі орындалып отыр ма?!

- Николай патша кезіндегі саясат салдарынан өз жерлерінен қуылып, қазақтың тауы мен орманына орналасқандармен арадағы реніш Қазан төңкерісінен кейін ұмытылар деп едік, алайда ол бұрынғыдан да ушыға түсті...

Қазақтар ешқандай да теңдікке жеткен жоқ. Оған фактілер дәлел.

«САНАЛЫ — АЛТЫ — АЛАШ» өкілдері орыс авантюристері мен қазақты сатқандардың жәбірлеуіне қарсы, ашық саяси күреске шақырады!

«Жасасын әділ «Алаш» ұйымының бірлігі!»

«Қой терісін жамылған қасқырлар, қан сорғыш орыс авантюристеріне өлім!»

«Қазақ ӘЛЕУМЕТІНІҢ бірлігі жасасын!»

«Жасасын «ҚАЗАҚШЫЛДАР» ұйымы!» [ҚР ПМ. Қ.141, т. 17, іс 254, 119 п.; ҚР ҰҚКА. Қ. 1, т. 8, арх.іс 200, 50-51 пп].

Ресми органдар жастардың үндеуін, 1927 жылдың қараша айында өткен Қазақ Өлкелік БК(б)П VI конференциясынан кейін, XI пленум қарсаңында ұлтшылдар мен оңшылдардың жер мәселесіне қарсылығы, ұйымдасқан контрреволюциялық топтың бас көтеруі деп жария етті. Жоғары оқу орындары мен жастар арасында коммунистік қырағылықты күшейтті. Шымкент қаласындағы ауыл шаруашылық және педагогикалық техникумдарында Жүсіпбек Аймауытов бастаған қазақ ұлтшылдарының ықпалы күшті, жастар арасында олардың ізбасарлары дайындалуда деген тұжырым жасалды. Коммунистік партия белсендісі Ә. Байділдин: «Ерте кезде Түркияда Әбдіхамит сұлтанның заманында «Жас Түрік» атты ұйымдар болған. Олар жастар қозғалысына басшылық етіп, жаңа пікір таратпақшы

болған. Жалғыз түрік емес өзіміздің қазақтада сол болды ғой. 1914-1915 жылдарда әсіресе 1917 жылдан кейін, «Алашорда» кезінде қазақ елінің әр жерінде-ақ «Жас қазақ» ұйымдары ашылған болатын. Бірақ, олардың дені жас қазақ тонын жамылып алып, «қарт қазақтың» пікірін таратты» [Бәйділдәұлы, 1929] деп жазды. Партиялық жауапты қызмет атқарған Ә.Байділдин сөзінен, ресми биліктің жастардың бас көтерулерінен сескеніп, саяси күреске үн қосқаны байқалады. Баспасөзде жастар мәселесін көтерген С.Садуақасов пен М.Жұмабаевқа қарсы саяси күрестің үдете жүргізілуі де соны көрсетеді. Жоғарыдағы жастар мәселені оралайық.

Еңсеп Достанов 16 мамырға дейін Шымкент қаласында болды. Алдағы уақытта Қызылордаға баруды жоспарлап, өзін жастайынан тәрбиелеген Қазалы уезінде тұратын байдың ауылына бару мақсатымен жолға шықты. Алайда, ресми орган қызметкерлері оны жолда тұтқындап, жауапқа тартты. «Қазақшылдар» ұйымына мүше болғандар қатарында 6 адамның есімі анықталды. Олар:

1. Еңсеп Достанов — 23 жаста, Сырдария губерниясы, Қамбаш болысынан, сауатты, ВЛКСМ мүшесі, бұрын сотталмаған.

2. Бітімбаев Абдрахман — 22 жаста, Қазалы қаласынан, білімі төмен, Қазалыдағы 7 жылдық мектептің 5 класын бітірген, 1922 жылдан ВЛКСМ мүшесі, тұтқындалғанға дейін Қазақ мемлекеттік сауда мекемесінде қойма меңгерушісінің орынбасары болып істеген. Қоймадағы материалдардың жетіспеушілігіне байланысты жауапқа тартылып, айыппұл салынған. Соңғы уақытта жұмыссыз. Е.Достановпен панасыз балалар үйінен таныс, 1919-1920 жылдары А.Бітімбаев та осы балалар үйінде тәрбиеленген.

3. Манасбаев Қошқар-Әлі — 22 жаста, Әулие Ата уезі Қарабөкір болысы, кедей отбасынан, ВЛКСМ мүшесі, ауыл шаруашылық техникумы оқушысы. Е.Достановпен Әулие Ата қаласында, оның БК(б)П Уездік комитетінде қызметте жүрген кезінде танысқан.

4. Молдабеков Мәулен — 23 жаста, Түркістан уезі, кедей отбасынан, ауыл шаруашылық техникумы оқушысы. Е. Достановпен панасыз балалар үйінде танысқан.

5. Досов Халикуз — 23 жаста, Қызылорда уезі, Қараөзек болысы, кедей отбасынан, 1-басқышты мектепті бітірген, ВЛКСМ мүшесі. Тұтқындалған кезінде Губерниялық соттың Азаматтық бөлімінде хатшы болып істеген. Е.Достановпен панасыз балалар үйінен таныс.

6. Жүзбаев Абдулла – 23 жаста, кедей отбасынан, Ташкент-Өзбек округынан, ВЛКСМ мүшесі, Ташкент қаласындағы медтехникумның 1 курсын бітірген, тұтқындалған кезінде Шымкент қалалық дәріханасында асистент. Е.Достановпен жоғарыда есімдері аталған адамдар арқылы танысқан.

Тергеу кезінде Мәулен Молдабеков пен Қошқар-Әлі Манасбаевтан «Қазақшылдар» ұйымы және үндеу жазу, таратуға байланысты жауап алынды. Еңсеп Достанов ұйымның құрылуы, өзінің осы ұйымға жетекшілігі, үндеу жазу, тарату туралы сұрақтарға жауап беруден және «Қазақшылдар» ұйымына қатысқандармен бет-бет сөйлесуден бас тартты.

Тергеу ісіне толықтырулар жасау қажеттігі туындап, агентуралық жұмыс жалғаса берді. Ұйымға қатысқандардың ісі ОГПУ (ОГПУ при СНК СССР) коллегиясына жолданып, Қазақстанның басқа өңірлерінде қазақ ұлтшылдарының ықпалымен жастар ұйымдарының құрылуы мүмкін екендігі ескертілді. Қазақстанның ОГПУ органдарына жалпы жастарға және әсіресе оқу орындарындағы студенттерге ұлтшылдардың іс-әрекетін жан-жақты терең түсіндіру міндеті жүктелді. Оқу орындарын ұлтшыл элементтерден тазарту, партия органдарына ақпаратты уақытында беріп, қажетті шара қолдану, студенттер арасында ұлтшыл әдебиеттің таралуына жол бермеу, әдебиеттің таралу көзін анықтау, жергілікті жерлердегі ұлтшылдардың орталықтағы ұлтшыл ұйымдар жетекшілерімен байланысын анықтау туралы тапсырма берілді.

1927 ж. 15-23 қарашасы аралығында өткен VI Бүкілқазақтық партия конференциясында көтерілген қазақ байларын тәркілеумен байланысты білім беру саласына партиялық бақылау күшейтілген болатын, «Қазақшылдар» ұйымының анықталуы коммунистік қырағылықты одан сайын жандандырды. 1928 жылдың 21 маусымында Қазақ ОАК-і «Қазақстанның барлық еңбекшілеріне» үндеу жариялап, мыңдаған малы бар, Кеңес өкіметіне «анық жау» ірі бай қожалықтары тәркіленіп, жер аударылатыны және де бұл науқан алдымен бұрынғы хан, сұлтан тұқымдарынан шыққандар мен ірі байларды нысанаға алатыны айтылды.

1928 жылғы 27 тамызда «Қазақ байларын тәркілеу туралы декрет»², 30 тамызда Қазақ

АКСР-і ХКК «Қазақстанның көшпелі, жартылай көшпелі және отырықшы аудандарын белгілеу туралы»³ қаулы қабылданып, ол 1928 жылдың 5 қыркүйегінде баспасөзде жарияланды. Мерзімді баспасөздегі мақалада қазақ байларын тәркілеу 1928 жылдың 20 қыркүйегінде басталып, 1 қарашада аяқталатындығы ескертілді.

1928 жылдың соңында ірі байлар мен жартылай феодалдарды тәркілеу науқаны оқу орындарын әлеуметтік шығу тегі коммунистік партияға жат алашордашылар мен бай-кулактардың балалары мен туыстарынан тазартуға ұласты. 1928 жылы 20 қарашада ҚазКСР Халық Ағарту комиссариаты мен Қазақ Өлкелік комитетіне Қарқаралы округі Берікқара аудандық⁴ партия комитетінен белгілі бай балалары: Ақбаев Қазкен Ибраевич, Ермеков Мүсілім Мәскеу ауыл шаруашылық оқу орынында⁵ оқитындығы туралы хат келіп түсті. Хатта Ақбаев Қазкен Ибраевич өзінің тегін Жандеркинге ауыстырып, жасырынып жүргені де айтылған. «Қой терісін жамылған қасқырлардың» жоғары оқу орындарында оқуына қарсылық білдірілген [ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 1 п].

Қазақ студенттерінің әлеуметтік құрамын тексеру жұмыстары шұғыл түрде қолға алынып, «Советская Степь» газетінде С.Сафарбековтың оқу орындарын әлеуметтік жат элементтерден тазарту жұмыстарын жүргізу туралы мақаласы жарияланды. БК(б)П Қазақ Өлкелік комитеті 1929 жылдың 12 қаңтарында қазақстандық студенттер оқып жатқан Мәскеу (Я.М. Свердлов атындағы университетіндегі Таштитовке), Ленинград (Коммунистік университетіндегі

Декрет бойынша, ірі байларға көшпелі аудандарда ірі малға шаққанда төрт жүз бастан жоғары малы бар, жартылай көшпелі аудандарда үш жүз бастан жоғары малы бар, отырықшы аудандарда жүз елу бастан жоғары малы бар қожалықтар жатқызылды. Іс жүзінде отырықшы аудандарда ірі бай қатарына жүз бас малы барлар да жатқызылып, тәркіленді.

³ Қаулы бойынша Сырдария округіндегі Қызылқұм, Созақ, Сарысу және Шу аудандары, Қызылорда округіндегі Арал, Қазалы, Аламысық, Қарсақбай аудандары, Алматы округіндегі Балқаш ауданы көшпелі, жартылай көшпелі және отырықшы аудандар қатарына жатқызылды.

⁴ Берікқара ауданы – 1928–1930 жылдары болған Қазақ АКСР-і Қарқаралы округінің әкімшілік бөлінісі. Орталығы – Милыбұлақ мекені. Берікқара ауданы 1928 жылы Қарқаралы округінің құрамында Семей губерниясындағы Қарқаралы уезінің Ақсара, Берікқара, Кент және Темірші Темірші болыстары аумағында құрылды. 1930 жылы аудан таратылып, оның аумағы Қарқаралы ауданына берілді.

⁵ К.А. Темирязов атындағы Мәскеу ауыл шаруашылығы академиясы.

² 1928 жылдың 5 қыркүйегінде «Қазақ байларын тәркілеу туралы декрет» және БК(б)П Қазақ Өлкелік комитетінің «Барлық еңбекшілерге» үндеуі баспасөзде жарияланды.

Жамбыршинге), Омбы (Қамысовқа), Орынбор (Кислицинге), Ташкент (Шыңғыспаевқа) қалаларындағы жұмысшы факультеттеріне ресми хат жолдады. Ресми хатта: оқу орындарындағы қазақ студенттерінің әлеуметтік тегін тексеріп, тазарту жұмыстарын 1929 жылдың 1 наурызына дейін аяқтау, «Советская Степь» газетіндегі С.Сафарбековтың мақаласын басшылыққа алу, тексеру қорытындысын Халық ағарту комиссариатына жолдау тапсырылды.

Мәскеу оқу орындарын әлеуметтік жат элементтерден тазарту. Жұмыс жедел басталып, Мәскеу қаласындағы оқу орындарында білім алып жатқан қазақстандық студенттердің әлеуметтік шығу тегі, идеялық ұстанымы, қоғаммен араласуы, революциялық өзгерістерге сенімі тексерілді.

Мәскеудегі қазақ студенттерінің қауымдас­тығы 1929 жылғы 18 қаңтарда Қ.Таштитовтың төрағалығымен (хатшы Сапихонов) бюро мәжілісін өткізді. Оған Таштитов, Қуанышев, Сизонов, Сапихонов, Мельников, Маносов қатысты. Күн тәртібіне: орта және жоғары оқу орындарындағы студенттерді жат элементтерден тазарту мәселесі қойылды. БК(б)П Қазақ Өлкелік комитеті жолдаған ресми хатта айтылған қазақ­стандық студенттердің әлеуметтік тегін тексеру үшін арнайы комиссия құрылатын болды. Комиссия құрамына: Таштитов, Мүсірәлиев, Қо­жакеев, Сизонов және Дәулетқалиев [ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 55 п] кірді.

Жоғарыда айтқан Мәскеу қаласындағы жоғары оқу орындарында оқитын Ақбаев Қазкен Ибраевич, Ермеков Мүсілімге қатысты арыз хат жоғары оқу орындарын жаппай тексеруге себеп болды. Мәскеу ауыл шаруашылық оқу орынының студенттері: Ибрагимов Язязит Өтеғалиұлы, Ибрагимов Кәрім, Жандеркин Қазкен, Ермеков Мүсілім, Бошаев Яхия, А.А. Атабаев тазартудан өткізілді.

Ибрагимов Язязит Өтеғалиұлы – Батыс Қазақстан облысы Теңіз ауылдық округінен, 1927 жылы К.А. Темиряев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылығы академиясының агрономия факультетіне оқуға түсіп, мемлекеттің шәкі­ра­қысына оқып жатқан болатын. Академияның 2 курсында оқып жүргенде елдің құрметті азаматы, балық шаруашылығы саласындағы ірі кәсіпкердің ұлы ретінде комсомолдан және оқудан шығарылды.

Ибрагимов Кәрім де Батыс Қазақстан облысынан. Ол Бүкілресейлік кооперативтік инсти-

тутқа⁶ 1927 жылы арнайы жолдамамен келген. Сол кездегі беделді оқу орындарының бір саналатын институты К. Ибрагимовтің оқуына Қазақ ауыл шаруашылық банкі 50 сом көлемінде айсайын шәкіртақы төлеп тұрды. Балық шаруашылығы саласындағы ірі кәсіпкердің ұлы ретінде оқудан шығарылды.

Қарқаралы округінен Мәскеудің жоғары оқу орындарына келіп білім алып жатқан Жандеркин Қазкен, Ермеков Мүсілімнің әлеуметтік шығу тегі тексерілді. Олар К.А. Темиряев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылығы академиясының мал шаруашылығы факультетіне 1926 жылы Ташкенттегі САГУ-тен ауысып келген еді. Қаз­кенге Қазақ ауыл шаруашылық банкі, Мүсілімге ҚазХАК шәкіртақы төлеп тұрды.

Жандеркин Қазкен белгілі байдың ұлы және өзінің Ақбаев деген тегін жасырғаны үшін, Ермеков Мүсілім байдың ұлы ретінде тексерілді. Сондай-ақ, Ташкенттегі жұмысшылар факультетіне 1925 жылы оқуға түскен комсомол мүшесі Бошаев Яхия да (Сырдария ауданы) К.А. Темиряев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылығы академиясының мал шаруашылығы факультетіне ауысып, ҚазХАК шәкіртақысына оқып жатқан болатын. Республикалық газет бетінде Бошаев Яхияның әкесі белгілі бай адам болғаны туралы мақала жарияланып, осы мақалаға орай жан-жақты тексерілді.

Газет бетінде әкесінің әлеуметтік тегіне қатысты шыққан мақалаға орай 1926 жылдан Мәскеу мемлекеттік университетінің кеңестік құқық (совправо) факультетіне Шығыс Қазақстан облысы Зайсан ауданынан келіп оқып жатқан Асқар Атабаевтың да шығу тегі [ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 2 п] тексерілді.

Мәскеудегі қазақ студенттері қауымдас­тығы жиналысында әлеуметтік шығу тегі, идеялық ұстанымы, революцияға көзқарасы, қоғамдық жұмысқа араласуы қаралған қазақстандық студенттер тізімі:

1. Рүстемов Мақсот – К.А. Темиряев атындағы Мәскеу ауылшаруашылық академиясы (бүдан әрі – ТМАО) студенті, оның ісін қайта қарау туралы шешім шығарылды

2. Досщанов Гарон – ТМАО студенті, оқудан шығарылған

3. Бошаев Я.Б. – ТМАО студенті, оқудан шығарылған

⁶ Бүкілресейлік кооперативтік институт 1918 жылы 30 қыркүйекте ашылған

4. Жандеркин А. – ТМАО студенті, оқудан шығарылған

5. Сүтішев Хусаин – ТМАО студенті, оқуында қалдырылды

6. Ермаков Муслин – ТМАО студенті, оқудан шығарылған

7. Хусмутдинова – Мәскеу медициналық техникум студенті, оқудан шығарылған

8. Атабаев Асқар – Мәскеу Мемлекеттік университеті. Ташкентке ауыстырылған, ісі сонда қаралатыны белгілі болды

9. Мусин Рафик – Г.В. Плеханов атындағы Халық Шаруашылық институты студенті, тұрғылықты орыннан қосымша анықтамалар алу туралы шешім шыққан

10. Азербайев Мардан – Мәскеу тау-кен академиясы студенті, тұрғылықты орыннан қосымша анықтамалар алу туралы шешім шыққан

11. Янковская – Мәскеу медициналық техникумы

12. Раббасов – ТМАО студенті, тұрғылықты орыннан қосымша анықтамалар алу туралы шешім шыққан

13. Ризев – И.Сталин атындағы Рабфак студенті, тұрғылықты орыннан қосымша анықтамалар алу туралы шешім шыққан

14. Қалменов Мырзаш – Мәскеу тау-кен академиясы студенті, оқудан шығарылған

15. Бөкейханов Сергей – Мәскеу тау-кен академиясы студенті, оқуын тәмәмдау ұсынылған

16. Атышаев – Мәскеу тау-кен академиясы студенті, оқудан шығарылған

17. Мұхаммедов М. – Свердловск Рабфак студенті, оқудан шығарылған

18. Дубовик Яков – ТМАО студенті, оқудан шығарылған

19. Кусейкалиев Гапер – банк қызметкері курсына, істі қайта қарау туралы шешім шығарылды.

Орынбор қаласындағы оқу орындарын әлеуметтік жат элементтерден тазарту. Жоғары оқу орындарында оқитын қазақ студенттерін тексеру, оқу орындарын әлеуметтік-жат элементтерден тазарту науқаны Орынбор округтік партия комитетінде жалғасты. 1928 жылдың 22 желтоқсанында БК(б)П Орынбор округтік партия комитеті студенттер мәселесіне қатысты жиын өткізіп, тексеру комиссиясын құрды. Тексеру комиссиясы құрамына Леострин (комиссия төрағасы), жұмыс тобына мүшелікке Тохтыбаев (төрағасы), Кислицын және Баталов (мүше) ұсынылды. Жиын соңында аталған адамдар қаулымен бекітілді.

Арнайы жасақталған комиссияға оқу орындарындағы қазақ студенттерін тексеру міндеттелді. Әр оқу орынында Округтік комиссия мүшелерімен бірге тексеру жүргізетін үштіктер мен бестіктер құрылды. Үштік және бестік жұмыс тобының құрамына: оқу орнының басшылары, Округтік комиссия мүшесі, студенттер ортасынан өкіл (партия мүшесі немесе комсомол) кірді. Үштік оқу орындарын әлеуметтік жат элементтерден тазартудың барлық практикалық жұмыстарына басшылық жасап, қажетті материалдар дайындайтын болды.

1929 жылдың 1 қаңтарында БК(б)П Қазақ өлкелік комитетіне аталған мәселе жөнінде арнайы хат [ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 2 п] жолданды. Тазартудан студенттермен қатар оқытушылар да өткізілді. Мәселен, БК(б)П Орынбор округтік комиссиясының 1929 жылдың 11 қаңтарындағы шешімімен оқытушылар Оразалин пен Иманов Милиция, Жасөспірімдер мектептерінде, Қазмедтехникумда Алашорда идеологиясын насихаттағаны және діни көзқарасы үшін жұмыстан босатылды [ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 19 п].

Ташкент оқу орындарын әлеуметтік жат элементтерден тазарту. 1928 жылдың 8 желтоқсанында Ташкент қаласы қазақ студенттерінің қоғамдастығы комиссиясы САГУ студенттерінің әлеуметтік тегін және саяси идеялық ұстанымын тексерді. Арнайы құрылған комиссия САГУ-нің ауыл шаруашылығы және құқық факультетінің IV курс студенті Хамит Ыбырайұлы Ақбаевтың⁷ мәселесін қарап, кеңес жоғары оқу орнына әлеуметтік шығу тегі және идеялық ұстанымы жат адам ретінде оқудан шығарылды, оны басқа оқу орындарына оқуға түсу құқығынан да айырды.

Хамит Ақбаевтың САГУ-нің физика-математика факультетінің бірінші курсына оқитын туысы Халмұрат Жақұлы Ақбаев (18 жаста) та тексеріліп, оған да оқудан шығару туралы шешім шықты.

Исатаев Хұсанбек Исатайұлы⁸ – САГУ-нің ауыл шаруашылығы және құқық факультетінің

⁷ Хамит Ыбырайұлы Ақбаев – атақты Ыбырай Ақбаевтың ұлы, Қарақалпақ автономиялық округінің Берхарин ауданында туған. ҚазОАК-нің бай-феодалдарды тәркілеу туралы декретіне сәйкес әкесі Ыбырай I категорияға (ірі бай) жатқызылып мал-мүлкі тәркіленіп, жер аударылған. «Еңбекші қазақ» газетінің 1928 жылғы № 237 санындағы мақалаға орай Хамит Ақбаевты тексеруден өткізген.

⁸ Исатаев Хұсанбек Исатайұлы Қарақалпақ автономиялық округіндегі ірі байдың баласы болғаны және ағасы Топатайдың мал-мүлкінің тәркіленуі дұрыс емес деген пікірі үшін жауапқа алынған.

соңғы курсының студенті, оны дипломдық жұмысын қорғауға жібермеу және оқудан шығару жөнінде шешім шықты.

Дүйсетаев Смағұл Есенкүлұлы⁹ – САГУ-і медицина факультетінің үшінші курс студенті, партия қатарында жоқ. Комиссия оны оқудан шығару жөнінде шешім қабылдады.

Бұралқиев Мұстафа Бұралқыұлы¹⁰ – САГУ-нің экономика бөлімі ауыл шаруашылығы және құқық факультетінің II курсына оқитын. Комиссия мүшелері Мұстафадан С. Садуақасовтың «О национальностях и националах» («Большевик» 1928, №1) деген мақаласы туралы жауап алған кезде, С. Садуақасовтың Қазақстанның саяси және экономикалық еркіндігі туралы пікірлерін қолдайтынын ашық айтты. Мұстафаны қазақ буржуазиялық интеллигенциясының көзқарасын қолдаушы әлеуметтік жат элемент ретінде оқудан шығарды.

Қой-Айдарова Мағрипа Мырзағұлқызы¹¹ – САГУ-і медицина факультетінің бесінші курс студенті, БК(б)П мүшелікке кандидат. Комиссия М. Қой-Айдарованың мәселесін факультеттің партия ұйымы жиналысында қарау жөнінде шешім шығарды.

Асанбеков Әшім¹² САГУ-нің экономика бөлімі ауыл шаруашылығы және құқық факуль-

тетінің III курс студенті. Әшім өз өтінішімен комсомолдан шыққан. Комиссия мүшелері одан комсомолдан шығу себебін сұрағанда, Әшім: комсомол жиналыстарына қатыспағаны, мүшелік жарна төлемегені үшін комсомолдан шығып қалғанын, сонымен қатар студенттердің қоғамдық жұмыстарға тартылуы олардың білім алуына кедергі болатынын жеткізген. Қазақстанда жүріп жатқан бай-феодалдарды тәркілеуге қатысты бейтарап көзқарас ұстанатынын, университеттегі оқуын бітіргеннен кейін де саясатқа араласпайтындығын айтқан. Комиссия кенеске қарсы, пролетар студентіне жат ұстанымы үшін Асанбеков Әшімді оқудан шығару туралы шешім қабылдады.

Қаратаев А.Х.¹³ – САГУ-і инженерлер дайындайтын факультетінің үшінші курс студенті, 1927 жылдан комсомол мүшесі. Комиссия университет бітірген соң коммунист маман ретінде оны қызметке тарту мүлде мүмкін емес, сондықтан оқудан шығару қажет деген шешім шығарды.

Сейдалиев Әли-Ақбар Жансұлтанұлы¹⁴ САГУ-нің студенті. Комиссия оның алдағы уақытта комсомол қатарында болу мәселесін қарап, әлеуметтік тегі мен идеялық ұстанымы кенес жоғары оқу орнына жат элемент деп тауып, оқудан шығару туралы шешім қабылдаған.

Қашқынбаева Сара¹⁵ – САГУ-і медицина факультетінің үшінші курс студенті, комсомол мүшесі. Алашорданың көрнекті өкілі Иса Қашқынбаевтың қарындасы. Сара ағасының қамқорлығында болған. Комиссия Сараның комсомол қатарында болу мәселесін алдағы уақытта қарау және оқуда қалдыру туралы шешім шығарды.

Мәрсекөв Рахмет Мәрсекүлі¹⁶ – САГУ-і физика-математика факультетінің дипломнигі.

⁹ Дүйсетаев Смағұл Есенкүлұлы – Алматы округі Ақсу ауданында туған, әкесі қажы, ауқатты адам болған. Смағұлдың туыстарынан бес ірі шаруашылық тәркіленген. Әлеуметтік шығу тегі жат элемент ретінде комсомол қатарынан шығарылған. Комиссия «Тілші» газетінің 1928 жылдың 56 санында шыққан материал негізінде тексеру жүргізген.

¹⁰ Бұралқиев Мұстафа Бұралқыұлы Сырдария округі Әулие ата ауданы 10 ауылында туған. Әкесінің бар байлығы тәркіленіп, округтан басқа жаққа жер аударылған. 1926 – 1927 жылдары май-ірімшік дайындайтын артел ашқан, алайда оны өз байлығын жасыру үшін ашты деген желеумен таратып жіберген. М. Бұралқиевтан артел жөнінде сұрағанда, кедейдің артелді ұстайтын шамасы болмағандықтан сол елдің ауқатты адамдарын әкесінің жұмысқа тартқанын жасырмады. Қазақ байлары артелге көмек бергенін де айтты. С. Садуақасов өзінің 1928 жылғы «Большевик» журналының №1 санындағы «О национальностях и националах» деген мақаласында өнеркәсіп орындарын Қазақстанның өзінен ашу мәселесін көтерген болатын. Мұстафа аталған мақалада айтылған пікірлерді толық қолдайтындығын білдірді.

¹¹ Қой-Айдарова Мағрипа Мырзағұлқызы – Орынбор губерниясында туған. Беделді байдың қызы. Әкесі 1920 жылы қайтыс болған. Анасы мен бауырларымен хат арқылы хабар алысып отырған. Тұрмыс құрған, жұбайы Қазақ Жер Комиссариатында агроном болып қызмет жасаған, партиядан шығарылған.

¹² Асанбеков Әшім Қарқаралы округі Шет ауданы 3 ауылда дүниеге келген. Әкесі ірі бай.

¹³ Қаратаев А.Х Орал округі Шалқар ауданы 7 ауылда туған, ақсүйек тұқымы (сұлтан). Әкесінің мал-мүлкі тәркіленіп, жер аударылған. Оның жақын туысы Б. Қаратаев Мемлекеттік Думаға мүше болған.

¹⁴ Сейдалиев Әли – Ақбар Жансұлтанұлы Қостанай округі 3 ауылда туған, ақсүйек тұқымы (сұлтан). Әли – Ақбардың САГУ-дің қай факультетінде оқығаны туралы мәлімет жоқ. Әкесі революцияға дейін аймақтық сотта қызмет жасаған. Ол өзінің әкесінде ірі шаруашылық болғанын жармай айтқан. Алаш орданың көрнекті өкілі И. Қашқынбаевпен жақсы байланыс жасап тұрған.

¹⁵ Қашқынбаева Сара Орал губерниясы Жымпиты уезі Тайпақ болысының 4 ауылда дүниеге келген.

¹⁶ Мәрсекөв Рахмет Мәрсекүлі Қарқаралы округі бұрынғы Мендешев болысы 1 ауылда туған. Әкесі ауқатты адам, мал шаруашылығымен айналысады. Мал-мүлкі тәркіленіп, жер аударылған атақты бай Хасен Ақаев оның туысы болып келеді.

Р. Мәрсековтің елінде 3 жыл болмағаны және Алашордамен байланысы жоқтығы ескеріліп университетте қалдырылды.

Тұнғашина Зейнеп Мұхамедиярқызы¹⁷ – САГУ-і медицина факультетінің үшінші курс студенті, 1926 жылдан ВЛКСМ мүшесі. Оның барлық құжаттары САГУ-не жолданып, оқуда қалдырылды.

Досмұхамедова Р.Х.¹⁸ – САГУ-і медицина факультетінің екінші курс студенті, партия қатарында жоқ. Әкесі Алашорданың белді мүшесі, ҚазМУ-де оқытушы болып қызмет еткен, атақты Халел Досмұхамедов. Комиссия Р.Х. Досмұхамедованы оқуын жалғастыру жөнінде шешім шығарды.

Әлінбаев Нүрәлі¹⁹ – САГУ-нің экономика бөлімі ауыл шаруашылығы және құқық факультетінің III курс студенті, 1924 жылдан ВЛКСМ мүшесі. Комиссия оның қоғамдық және идеологиялық жұмыстарға белсенді қатысатындығын ескере келе, оқуда қалдыру жөнінде шешім шығарды.

Далатказина Г.²⁰ – ұлты татар, САГУ-і медицина факультетінің екінші курс студенті. Әкесін 1918 жылы қызылдар атып өлтірген. Ол 16 жасынан еңбекке араласып, студент кезінде балабақшада медбике болып жұмыс жасаған. Тексеру комиссиясы оны университеттегі оқуында қалдырды.

Саулебеков Орманбай²¹ – әлеуметтік шығу тегі колхозшы. Комиссия мүшелері оның «Алашорда идеясын білмеймін, таныс емеспін» деген

жауабына қанағаттанбады. Алашорда идеясына қатысты шынайы пікірін жасырды деп күдікпен қарағанымен, университеттегі оқуын жалғастыру туралы шешім шығарды.

Теміров Едіге²² – төре тұқымынан, САГУ-нің экономика бөлімі ауыл шаруашылығы және құқық факультетінің 3 курс студенті, партия қатарында жоқ. Әкесі революциядан бұрын патша шенеунігі болған, кейін шағын шаруашылыққа иелік еткен. Едігенің 3 жылдан аса уақыт отбасымен қарым-қатынаста болмағанын және саяси-идеялық ұстанымы коммунистік бағытта екені ескеріліп, оқуда қалдырылды.

Бөкейханов Р.А.²³ – САГУ-і физика-математика факультетінің студенті, партияда жоқ. Шыққан тегі төре-ақсүйек. Оның ағасы Әлихан Бөкейхановпен және алашордашылармен қарым-қатынасы тексерілді. Комиссия С.Садуақасов және басқа да Алаш ордашылармен жақсы қарым-қатынаста деп айыптап, оқудан шығару жөнінде шешім шығарды.

Қойайдаров Д.М.²⁴ – САГУ студенті. 1920 жылы қайтыс болған әкесі беделді бай кісі болған. Ол өзінің туған үйіне 3 жылдай бармаған, алайда анасы және бауырларымен байланыста, хат-хабар алып тұрған. Комиссия оның коммунистік ұстанымда екенін ескеріп, оқуда қалдырды.

Тұрсынов Сәбет Әбенұлы²⁵ – САГУ-нің экономика бөлімі ауыл шаруашылығы және құқық факультетінің 3 курс студенті, партияда жоқ. Оның әкесінің 1915 – 1919 жылдары болыс басқарғаны, ағасы Ақбеннің (әкесінің інісі) мал-мүлкі тәркіленіп, жер аударылғаны атап көрсетілді, әлеуметтік шығу тегі және идеялық ұстанымы жат элемент ретінде оқудан шығарылды.

Оқу орындарын әлеуметтік жат элементтерден тазарту науқаны белең алысымен БК(б)П Қазақ Өлкелік комитетіне әр түрлі мазмұндағы

¹⁷ Тұнғашина Зейнеп Мұхамедиярқызы Ақтөбе губерниясы Ырғыз уезінде дүниеге келген. Әкесі революциядан бұрынаудармашы болып қызмет жасаған, кейін «Казмьсода» жұмыс істеген. Зейнеп ата-анасымен бірге, солардың қамқордығында болған. Ағасы Ахмет Тұнғашин Қазақстаннан тыс жерге жер аударылған.

¹⁸ Досмұхамедова Р.Х. Орал губерниясы Гурьев уезі 3 ауылда дүниеге келген. Әкесі Алаш Орданың белді мүшесі, ҚазМУ-де оқытушы болып қызмет еткен.

¹⁹ Әлінбаев Нүрәлі орынбор округі Бөрті ауданы 2 ауылда дүниеге келген. Әкесі егіншілікпен айналысқан орта шаруа. 1919 жылдан білім ала бастаған, Қой-Айдароваға туыс болып келеді. Университеттің қоғамдық өміріне белсене араласып, идеологиялық жұмыстарға қатысқан.

²⁰ Далатказина Г. ұлты татар, Ақтөбе қаласында туған. Әкесін 1918 жылы қызылдар атып өлтірген. 16 жасынан еңбекке араласып, студент кезінде балабақшада медбике болып жұмыс жасаған.

²¹ Саулебеков Орманбай Қарқаралы округі Шет ауданы 3 ауылында туған. Әкесі шағын шаруашылығы бар колхозшы. Комиссия мүшелерінің Алаш Ордаға қатысы сұрағына: «Алаш Орда идеясын білмеймін, таныс емеспін» деп жауап берген.

²² Теміров Едіге Қостанай облысы Аман – Қарағай ауданы 9 ауылда туған. Шыққан тегі төре – ақсүйек. Әкесі революциядан бұрын да шенеунік, Оксуд қызметкері болған.

²³ Бөкейханов Р.А. Қарқаралы Округінде туған. Шыққан тегі төре-ақсүйек. Алаш орда идеологы Әлихан Бөкейханов жақын ағасы.

²⁴ Қойайдаров Д.М. Орынбор округі, Бөрті ауданы 2 ауылда туған. Әкесі ел ішінде беделді, бай адам болған. 1920 жылы қайтыс болған.

²⁵ Тұрсынов Сәбет Әбенұлы Қарқаралы Округі Шет ауданында туған. Әкесі 1915 – 1919 жылдары болыс басқарған. Әкесінің інісі Ақбеннің мал-мүлкі тәркіленіп, жер аударылған.

хаттар, өтініштер, арыздар келіп түсіп жатты. Мәселен, САКУ студенті Жаркенттік Камалова Зухраның әкесі Камалов Мамыр революцияға дейін және одан кейінгі кезеңде алып-сатумен айналысқан, контрабандистермен байланыста [ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 47 п.] деген мазмұндағы арыз түсіп, тексерілген.

Ташкент қаласы қазақ студенттерінің қоғамдастығының 1929 жылдың 1 ақпанындағы жалпы жиналысы: Ақпаев Хамитты, Исатаев Хұсайнбекті, Дүйсетаев Смағұлды (Исмағұл), Бұракиев Мұстафаны, Асанбеков Әшімді, Сейдалиев Әлиакбарды, Қаратаев Хубиді, Тұрсыновты, Бөкейханов Райымжанды, Қойайдарова Мағрипаны, Ақбаев Қалмұратты, Қашқынбаева Сараны, Сұлтангереева Надіржанды оқудан шығару, қазақ студенттері көп шоғырланған Ташкент қаласындағы орта оқу орындарын тексеру туралы шешім қабылдады.

Ташкенттегі қазақ студенттерінің қауымдастығы БК(б)П Қазақ Өлкелік комитетінің 1929 жылғы 4 ақпандағы хатына бұқаралық сипат беру мақсатында Рабфак, САГУ, САКУ, Казлестехникум және Казинпрос студенттері арасында жиналыстар өткізді. Қазақстан партия ұйымының ұстанған саясаты мен жұмыс тәжірибесін түсіндіретін үйірмелер мен студенттердің жазғы өндірістік-тәжіриелік жұмыстарын (студенттердің тізімін жасау, денсаулық жағдайы т.б.) ұйымдастыру, кітапхана жұмысын жандандыру, 1929 жылдың 1 сәуірінен қалдырмай студенттердің әлеуметтік тегін, саяси идеялық ұстанымын тексеру жұмыстарын аяқтау жөнінде қарар қабылданып, «қазақ студенттері арасында топшылдық, садуақасовшылдықтың қалдығы бар» деп атап көрсетілді.

Оқу орындарын жат элементтерден тазарту барысында асыра сілтеулер, жазықсыз жазаланғандар болды. Мәселен, ҚКСР-нан мыңнан аса оқушы (оның 200-300 БК(б)П мүшесі) оқитын Ташкент қалалық қазақ студенттер қоғамдастығы Тәттібековтың төрағалығымен құрған комиссия студенттерге арнайы іс-шаралар (баяндама, жиналыс т.б.) арқылы алдын-ала түсіндіру жұмыстарын жүргізбестен жұмысын бастап кетті. Комиссия жұмысында Ташкент студенттері арасындағы «топшылдықты», «садуақасовшылдықты» анықтауға баса маңыз бергені анықталды. Сонымен қатар комфракция жиналыстары шашыраңқы өтіп, бір жиынға қатысқан адам екіншісіне қатыспады немесе алғашқы жиында болғандар соңғысына келмеді. Сондықтан жиналысқа қатысқан адамдар барлық қаралған

мәселелерден толық хабардар болмай шықты. Шешім көбіне комиссия мүшелерінің бір жақты пікірі негізінде шығылды. Оған дәлел комиссияның САГУ жұмысшы факультетінің үшінші курс студенті, БК(б)П-не кандидат Нұрпейіс Исмағұловқа қатысты тексеру жұмыстары.

1928 жылдың желтоқсан айында қазақ студенттері қоғамдастығы бірінші комфракциясы шақырылып, Хобби Қаратаев, Дәрібай Қайдаров, Нұрпейіс Исмағұлов, Едіге Теміров және басқа да бірқатар САГУ студенттерінің мәселесі қаралып, шыққан тегі, саяси ұстанымы мен бағыты тексерілгенін жоғарыда айтқан болатынбыз. Нұрпейіс Исмағұловқа қатысты мәселелеге толығырақ тоқталғанды жөн көрдік.

Нұрпейіс Исмағұлов 1903 жылы Семей Округі Жарма ауданы 4 ауылда²⁶ дүниеге келген. Әкесі өмір бойы «Большая речка» поселкасындағы тері зауытында жалдамалы жұмысшы, тек өмірінің соңғы екі жылында әрлеуші, етікші болған. Нұрпейіс 14 жасқа толғанда әкесі дүниесі салып, ұзақ уақыт материалдық қиыншылықтарды басынан өткерген. 1917 жылғы революциядан кейін қалаға келіп, ана тілінде аздаған білім алған Нұрпейіс, ауыл өмірі жайлы мақала жазып, жергілікті мерзімді басылымдарда жариялап, Әбдірахман Байділдин, Әмзе Нахымжанұлы, Смағұл Садуақасовпен танысып, қоғамдық өмірге белсенді араласа бастаған. Нұрпейіс Исмағұлов 1922 жылы комсомол, 1925 жылы партия қатарына кандидаттыққа өткен. 1924/1925 жылдары Омбы жұмысшы факультетінің дайындық курсына, 1926 жылдан Ташкент қаласындағы жұмысшы факультетінде оқитын еді. Ташкент қаласындағы қазақ студенттері қоғамдастығы құрған тексеру комиссиясы САГУ жұмысшы факультетінің 3 курс студенті, БК(б)П-не кандидат Нұрпейіс Исмағұловқа оңшыл, садуақасовшыл, алашорданың ұлтшыл идеясын насихаттаушы бай тұқымы [ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 35 п.] деген айыптар тақты.

Қазақ студенттері қоғамдастығы екінші комфракциясы жиналысында Нұрпейіс Исмағұлов сөз алып, елдегі әлеуметтік-экономикалық іс-шаралармен қатар жүргізіліп отырған оқу орындарын тазарту жұмыстарының таптық сипаты бар екендігіне тоқталды. Сонымен қатар кейбір кемшіліктерді де ашып көрсетті. Оның

²⁶ <https://ru.openlist.wiki> ашық тізімінде 9 ауылда туғаны жазылған, ал оның өз қолымен Ф. Голощекинге жазған арызында Семей Округінің Жарма ауданы 4 ауылында дүниеге келгенін жазған. ҚР ПА. 141-қ., 1-т., 2248-іс. – 36-п.

біріншісі – комиссияның тазарту жұмыстарын тек қазақ студенттері арасында жүргізуі. Н. Исмағұлов өз сөзінде: «Бұл мәселені бір жақты қойғандық, біз тазартуды тек қазақтар арасында емес, барлық Қазақстандықтарға жүргізуіміз керек. Егер біз таптық бағытты мықты ұстағымыз келсе, тазарту БК(б)П Қазақ Өлкелік комитеті директивасы негізінде, ҚКСР-нан келген барлық ұлттар оқушыларын қамтуы тиіс» деді.

Екінші, комиссияның кейбір студенттердің кандидатурасын қарағанда бейтараптық таныта алмауын сынға алды. Н. Исмағұловтың өз сөзімен айтар болсақ, «талқылау барысында бірін қырағы көзбен, үлкейткіш әйнектен (лупадан) өткізе қараса, енді біріне ешқандай құрал қолданбастан, тіпті бір көзін қысып қарауы» еді. Ол комиссия мүшелерінің объективті болуын сұрады.

Үшінші, Н. Исмағұлов кейбір кандидатураларға қатысты ашық айтылған пікірлерді, комиссия төрағасы Тәттібеков және басқалардың «оңшылдық» деп бағалауы еді. Ол мұндай пікірлермен де келіспеді. Н. Исмағұлов: «Мәселе ашық талқылауға қойылғандықтан, әр сөйлеген адам қандай да бір кандидатқа қатысты өзінің ашық пікірін айтуға құқығы бар. Сондықтан сөйлегендерді оңшылдыққа айыптауда – солшылдықтың белгілері бар» деді.

Төртіншіден, ол сөйлеген азаматтардың «тазарту қазақтар арасында ғана емес, барлық Қазақстандықтарға жүргізілуі тиіс» деген пікірін комиссияның ұлтшылдыққа айыптауына қарсы тұрды. Н. Исмағұлов: «Менің тұжырымым бойынша мұнда ешқандайда ұлтшылдық белгі жоқ. Мысалы: орыс, ұйғыр сияқты ұлттардан келген оқушылардан бізге салт-сана жағынан яки тек жағынан жат адамдар жоқ деуге болмайды және олар анасының жатырынан коммунист немесе Маркстың түкірігінен жаралған жоқ қой» деп коммунистердің асыра сілтеп отырғанын айтты.

1929 жылдың 25 қаңтарында өткен қазақ студенттері қоғамдастығы үшінші комфракциясы жиналысына Н. Исмағұлов қатыса алмады. Осы жиында оның кандидатурасы қаралып, комиссия төрағасы Тәттібеков Н. Исмағұловтың қазақ студенттері қоғамдастығы екінші комфракциясы жиналысында сөйлеген сөздерінен үзінділер келтіріп, ол оқу орындарын тазартуға қарсы, оңшыл, садуақасовшыл деп айыптап, коммунистік партияға үміткерліктен шығарылды [ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 31-37 п].

Жоғарыда айтқанымыздай комфракция жиналыстарының бір жиында болған адам, екінші

жиында болмады. Барлық жиналыстарға адамдар толық қатыспағандықтан қаралған мәселеден бейхабар болды. Комиссия мүшелері тазартуда қаралған адам туралы өз қалауынша шешім қабылдап отырды. Комиссия Н. Исмағұловтың айыпталып, партиядан шығарылғаны туралы оған хабарламада жібермеді. Ол айыптау қорытындысын 4-5 күн өткеннен кейін, жиынға қатысқандардан естіп білді.

Нүрпейіс Исмағұловтың 1929 жылдың 13 ақпанында Ф. Голощекинге жолдаған арызында комиссия тарапынан кеткен қателіктерді тізіп көрсетті. Біріншіден, фракция бюросы Н. Исмағұлов тарапынан қателік кеткенін алдын ала айтып, ескерпегені, екіншіден, Н. Исмағұлов кінәлі болып, айып таққанның өзінде алдымен фракция бюросында талқылып, сонан кейін жалпы фракцияға шығаруы тиіс еді, олай жасалмағаны, үшіншіден, Н. Исмағұловтің мәселесі күн тәртібіне қойылатынын алдын ала ескертіп, комфракция жиналысына шақырмағаны, оны сыртынан айыптап, партияға мүшеліктен шығарғанын жазды.

Жұмысшы факультетінің партия ұйымы Н. Исмағұловтың жазықсыз айыпталып, БК(б)П-ға кандидаттықтан шығарылғаны жөніндегі арызын талқылады. Н. Исмағұловты партия қатарына қайта қабылдау туралы ауызша шешім шығарылды, алайда ол орындалмады.

Н. Исмағұлов өзінің жазықсыз партия қатарынан шығарылғанын айтып Ф. Голощекинге тағы да арыз [ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 29 п] жазды. ҚАКСР жұмысшы-шаруа инспекциясы Халық Комисариаты БК(б)П Өлкелік Тексеру комиссиясының жауапты хатшысы Ш. Жүсіпбеков Ташкент Округтік БК(б)П комитеті мен Қазақ Өлкелік комитетіне, САГУ-нің жұмысшы факультетіне хат жазып, мәселені қайта қаруды тапсырды.

Саратов қаласындағы оқу орындарын әлеуметтік жат элементтерден тазарту. Оқу орындарын әлеуметтік жат элементтерден тазарту жөнінде Саратов қазақ студенттерінің қауымдастығы да арнайы комиссия құрып, Саратов Мемлекетік университетінің, Ауылшаруашылық институтының, Мал дәрігерлік институтының барлық факультеттерінде, Музыка техникумында, Татар педтехникумында, Землеустроительный техникумда, Индустриальный техникумда өткен 6 жиналыста жоғары және орта оқу орындарының студенттері тазартудан өткізілді. Барлық студент саны – 84, оның жетеуіне оқудан шығару, алтауына ісін

қайта қарау туралы шешім шықты. Оқудан шығарылған студенттер:

1. Бөкейханов Хабир – Саратов Мемлекетік университеті (медфак) студенті

2. Сүтішев Зафир – Саратов Мемлекетік университеті студенті

3. Епифанов Николай – Саратов Мемлекетік университеті студенті

4. Епифанова Александра – Саратов Мемлекетік университеті (медфак) студенті, әкесі ірі саудагер.

5. Епифанов Петр – Ауылшаруашылық институты студенті, әкесі ірі саудагер.

6. Кусенғалиев Шахигали – Ауылшаруашылық институты студенті, әкесі ата-тегінен бай, дүние-мүлкі тәркіленген.

7. Шонтықов Хайрулла – Ауылшаруашылық институты студенті, әкесі жеті атасынан бай, жеке ірі шаруашылығы бар, дауыс беру құқығынан айрылған.

Тұрғылықты жерінен мінездеме, т.б. қосымша материалдар сұратып, ісін қайта қарау туралы шешім шығарылған студенттер:

1. Крымко – Ауылшаруашылық институты студенті

2. Мұсағалиев Қадыр – Саратов Мемлекетік университеті (педфак) студенті

3. Ыдырысов Акрам – Саратов Мемлекетік университеті (медфак) студенті

4. Рамакаева Гайни-Жамал – Татпедтехникум

5. Гафуров Гафнат – Татпедтехникум

6. Кузмин Федор – Саратов Мемлекетік университеті (педфак) студенті

Омбы қаласындағы оқу орындарын әлеуметтік жат элементтерден тазарту. Омбы қаласындағы қазақ студенттерінің қауымдастығы оқу орындарын әлеуметтік жат элементтерден тазарту комиссиясын жасақтады. Мұндағы қазақ студенттері қауымдастығында 220 мүше, бұл толық тізім емес, қазақстандық 100 адам қауымдастыққа тіркелмеген. Омбы қаласындағы оқу орындары студенттері тексеріліп, төмендегідей шешім қабылдады.

1. Омбы мал дәрігерлік институты: Валовскийді²⁷ оқудан шығару, студенттер: Беззубик, Тараненко, Голованов, Антонова, Черкашкиннің әлеуметтік тегін тексеру;

2. Худпромтехникум: студент Карлов²⁸ оқудан шығару;

3. Агропедтехникум студенттері: Швецованың, Зинакованың және Молдабаевтың әлеуметтік тегі тексерілген, оқудан шығарылған студент жоқ;

4. Омбы Рабфакгы: Токаев²⁹ оқудан шығарылған, Қадырбеков, Мурзин, Акишев, Сыздықов, Шадияров, Дүйсембаевтың бұрынғы тұрғылықты жерінен анықтама алу туралы шешім шыққан;

5. Медицина институты: Жайықпаев³⁰, Бланк³¹, Бижова³², Акинфиев³³ және Рылова³⁴ оқудан шығарылған, Швыркова, Левина, Седельников, Панкратова, Чайко, Царковтың тұрғылықты жерінен анықтама сұралған;

6. Медтехникум: Чайко, Мацкевич, Красюкованың тұрғылықты жерінен анықтама сұралған;

7. Индустриальный техникумнан оқу шығарылған студенттер жоқ, Гунцин, Губанов, Венгерский, Скворцовқа қатысты тұрғылықты жерінен анықтама сұралған;

8. Сібір ауылшаруашылық және орман институтынан Жидких³⁵, Карпенко³⁶ оқудан шығарылып, Яковлев, Воитков, Левинаға қатысты тұрғылықты жерінен анықтама сұралған;

9. Медтехникум: Хецелиус, Ряховский, Мұхаметова және Поповқа қатысты тұрғылықты жерінен анықтама сұралған;

²⁸ Карлов – Петропавловск округынан, Худпромтехникумның 2 курс студенті.

²⁹ Токаев – Павлодар округі, Баянауыл ауданынан, байдың ұлы, тазарту кезінде ол Омбы Рабфакгының III курсына оқыған.

³⁰ Жайықпаев – Ақмола округінен, атасы хан, әкесі болыс басқарушысы болған, ағасы контрреволюциялық көтеріліске қатысқан, мал-мүлкі тәркіленген. Медицина институтының 5 курс студенті.

³¹ Бланк – Семей округінен, әкесі алтын өндіруші және саудагер. Медицина институтының 5 курс студенті.

³² Бижова – Петропавловск округынан, кулактың қызы. Медицина институтының 4 курс студенті.

³³ Акинфиев – Семей округінен, әкесі поп болған. Медицина институтының 5 курс студенті.

³⁴ Рылова – Петропавловск округынан, әкесінің шағын тері заводы болған. Медицина институтының 3 курс студенті.

³⁵ Жидких – Семей округінен, саудагердің қызы, Сібір ауылшаруашылық және орман институтының I курс студенті.

³⁶ Карпенко – Петропавловск округынан, Сібір ауылшаруашылық және орман институтының II курс студенті, Колчак әскерінде болған, дауыс беру құқығынан айрылған.

²⁷ Валовский – Семей округінен, Омбы мал дәрігерлік институтының I курс студенті. Әкесінің Новосибирск қаласында екі қабатты үйі, Семейдегі ағайынды Трапезниковтардың тері заводында үлесі бар,

Омбы қазақ студенттерінің қауымдастығында 1929 жылдың 4 наурызында өткен жалпы жиналыста, жоғары және орта оқу орындарын жат элементтерден тазарту жұмысының қорытындысы тыңдалды. Омбының жоғары және орта оқу орындарынан 10 адамды оқудан шығару³⁷ туралы шешім қабылданған.

Қазақстандық студенттердің әлеуметтік құрамын тексеру мақсатында құрылған Орталық Комиссия 1929 жылдың 7 наурызында Орынбор, Ленинград, Мәскеу және Свердловск қалаларындағы қазақ студенттері қауымдастығы хаттамасы негізінде студенттер мәселесін қарап, оқудан шығару жөнінде шешім шығарды. Олар:

1. Орынбор милиция және партия мектептерінде оқитын ағайынды Имановтар, Рабфакта оқитын Шадсина³⁸, Құлжанов, Досжанов, Қаратаев, Орынбор педагогикалық институты студенттері Петрова, Емуранов, Иванов, Азясская, Гриценко, Лысенко, Орынбор медтехникумынан Майоров, Омарбеков, Қарманов, Дауылов, Орынбор тәжірибе мектебінің оқушылары И. Бисалиев, Наурызбаев, Нүрпейісов, Айшуақов, Құрманғалиев, Наушев, Батырбеков, Мамытов, Қожамқұлов, 7 жылдық мектептің 7 сынып оқушылары Отарбаев, Бурманов, Есжанов, Милиция мектебінен Өтетілеуов;

2. Быстролетов – Ленинград мәдениет тарихы институтының студенті, Смет Кеңесбаев³⁹ Ленинград шығыс тілдері институтының студенті;

3. К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауылшаруашылық академиясының студенттері: Қазкен Жандеркин, Яхия Бошаев, Қалменов, Мүсілім Ермеков, Я. Дубовин, Мәскеу тау-кен академиясынан Бөкейханов, Атшыбаев, Мәскеу медтехникумынан Хуснутдинова, Кооператив курсынан Кәрім Ибрагимов, Мәскеу Мемлекет-

тік университетінен Асқар Атабаев, Свердловск Рабфагынан Мұхамедов.

Нәтижелер

Билік басына келген большевиктердің қазақ елінің тарихи-табиғи ерекшеліктерін, жергілікті ұлт кадрларының орынды ой-пікірлерін ескермей, жеделдетте жүргізген аграрлық реформалары қазақ халқына «ақ табан шұбынды, алқа көл сұламадан» да асқан қайғы-қасірет әкелді. Қазақ халқы қалыптасып келе жатқан ұлттық буржуазиядан айырылды, аштан қырылып, аман қалғаны жан-жаққа босып кетті. Балалар ата-анасыз, ас-сусыз қалып, қаңғыбас балалардың саны өсті. Осының бәрі – ұлттық дәстүр мен тәрбиені негіз еткен қазақ отбасының шырқын бұзып, ұрпақтар сабақтастығының сақталуына кері әсер етті.

Түйіндер немесе қорытынды

Большевиктер қоғамға «жат отбасының» (алаш ордашылар, бай-кулақтар, діни тұлғалар, т.б.) балаларын ата-анасынан, туған-туыстарынан бөліп, коммунистік тәрбие беруді мақсат етті. Оқу орындарында білім алып жатқан жастардың әлеуметтік тегі, саяси ұстанымы, отбасы мүшелерімен қарым-қатынасы тексерілді. Мәселен, студент өзі қосымша еңбек етіп, ата-анасының әлеуметтік көмегіне оқыса немесе екі-үш жыл, тіпті одан да ұзақ уақыт ата-анасынан, жақын туыстарынан хат-хабар алып тұрмаған болса, ол балалардан жаңа қоғам азаматын тәрбиелеуге болады деп тұжырымдады. Қалыптасқан саяси жүйе білім саласы мамандарынан, болашақ маман болып шығатын студент жастардан кәсіби шеберлікпен қатар таптық-партиялық ұстанымды талап етіп, оқу-ағарту саласына бұрын-соңды болмаған қатаң партиялық бақылау орнатты.

Білім саласындағы саяси қуғын-сүргін XX ғасырдың 30-жылдары оқу орындарының кадрлық құрамына, халық ағарту ісіне кері әсерін тигізді. Маман кадрлардың (мұғалім, дәрігер және т.б.) тапшылығы сезілді. Қазақ халқының көзін ашып, төл әліппесін жасаған Ахмет Байтұрсынов бастаған алаш интеллигенциясын жойды. Бұл – қазақ қоғамына үлкен ұлттық қасірет әкелді.

³⁷ Рабфактан – 1, Сибактан – 2, Малдәрігерлік институтынан – 1, Мединституттан – 5, Худпромтехникумнан – 1. Тұрғылықты жерінен қосымша анықтама сұралған студенттер: Рабфактан – 6, Музтехникум – 4, Агропедтехникум – 3, Индустриальный техникум – 4, Сибактан – 3, Малдәрігерлік институтынан – 6, Медтехникумнан – 3.

³⁸ ақ офицердің қызы

³⁹ Смет Кеңесбаев ел арасында беделді дін адамының ұлы болғаны үшін.

Қыскартулар

АКСР-і ХКК – Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасы Халық Комиссарлар Кеңесі
БК(б)П – Бүкілресейлік коммунистік (большевиктер) партиясы
БЛКЖО – Бүкілодақтық лениндік коммунистік жастар одағы
ВЛКСМ – Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодежи
ҚазМУ – Қазақ Мемлекеттік университеті
ҚазХАК – Қазақ халық ағарту комиссариаты
ҚР ОММ – ҚР Орталық Мемлекеттік мұрағаты
ҚР ПА – ҚР Президенті архиві
ОАК – Орталық атқару комитеті
ОГПУ – Объединённое государственное политическое управление при СНК СССР
Рабфак – Рабочий факультет
САГУ – Среднеазиатский государственный университет
САКУ – Средне-Азиатский коммунистический университет
СНК – Совет Народных Комиссаров
СССР – Союз Советских Социалистических Республик
ТМАА – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауылшаруашылық академиясы

Abbreviations

CPCASSR – Council of People's Commissars of the Autonomous Soviet Socialist Republic
AR(b)P – All-Russian Communist (Bolshevik) Party
AULCYU – All-Union Leninist Communist Youth Union
AULCYU – All-Union Leninist Communist Youth Union
KazSU – Kazakh State University
KazPEC – Kazakh People's Education Commissariat
SA of the RK – the Central State Archive of the Republic of Kazakhstan
PA of the RK – archive of the President of the Republic of Kazakhstan
CEC – Central Executive Committee
USPA – the United State Political Administration under the SNK of the USSR
FL – Faculty of Labor
CASU – Central Asian State University
CACU – Central Asian Communist University
SPC – Soviet of People's Commissioners
USSR – Union of Soviet Socialist Republics
TMAA – K.A. Timiryazev Moscow Agricultural Academy

Әдебиеттер

Бәйділдіұлы Ә. «Жас Қазақстан» тонын жамылған «сәдуақасовшылдық» // Еңбекші қазақ. 1929. 10 апрель. № 80(1409)
Совершенно-секретная переписка (Личная папка Голощекина) // ҚР ПМ. Қ.141, т. 17, іс 254, 119 п.
Материалы о националистических группировках в Казпедвузе. (Решения: бюро Крайкома ВКП(б), общих собраний ячеек ВКП(б) и ВЛКСМ Вуза, заявления студентов переписка с Средазбюро ЦК ВКП(б) и др.) за 1928 г. // ҚР ПА. 141-к., т. 1, іс 2248, 1-п.
Материалы о националистических группировках в Казпедвузе. (Решения: бюро Крайкома ВКП(б), общих собраний ячеек ВКП(б) и ВЛКСМ Вуза, заявления студентов переписка с Средазбюро ЦК ВКП(б) и др.) за 1928 г. // ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 2 п
Материалы о националистических группировках в Казпедвузе. (Решения: бюро Крайкома ВКП(б), общих собраний ячеек ВКП(б) и ВЛКСМ Вуза, заявления студентов переписка с Средазбюро ЦК ВКП(б) и др.) за 1928 г. // ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 19 п
Материалы о националистических группировках в Казпедвузе. (Решения: бюро Крайкома ВКП(б), общих собраний ячеек ВКП(б) и ВЛКСМ Вуза, заявления студентов переписка с Средазбюро ЦК ВКП(б) и др.) за 1928 г. // ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 29 п.
Материалы о националистических группировках в Казпедвузе. (Решения: бюро Крайкома ВКП(б), общих собраний ячеек ВКП(б) и ВЛКСМ Вуза, заявления студентов переписка с Средазбюро ЦК ВКП(б) и др.) за 1928 г. // ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 31-37 пп.
Материалы о националистических группировках в Казпедвузе. (Решения: бюро Крайкома ВКП(б), общих собраний ячеек ВКП(б) и ВЛКСМ Вуза, заявления студентов переписка с Средазбюро ЦК ВКП(б) и др.) за 1928 г. // ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 35 п
Материалы о националистических группировках в Казпедвузе. (Решения: бюро Крайкома ВКП(б), общих собраний ячеек ВКП(б) и ВЛКСМ Вуза, заявления студентов переписка с Средазбюро ЦК ВКП(б) и др.) за 1928 г. // ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 47 п

Материалы о националистических группировках в Казпедвузе. (Решения: бюро Крайкома ВКП(б), общих собраний ячеек ВКП(б) и ВЛКСМ Вуза, заявления студентов переписка с Сredazbiuro ЦК ВКП(б) и др.) за 1928 г. // ҚР ПМ. Қ.141, т. 1, іс 2248, 55 п

Обзор по делу группы «Казакшильдар» // ҚР ҰҚКА. Қ. 1, т. 8, арх.іс 200, 50-51 пп

References

Baidildaulы A. “Zhas Kazakhstan” tonyn zhamylgan “saduakasovshyldyk” [“Saduakasovism” disguised as “Young Kazakhstan”] // Enbekshi Kazakh. 1929. April 10. No. 80(1409)

Sovershenno-sekretnaia perepiska (Lichnaia papka Goloshchekina) [Top-secret correspondence (Goloshchekin’s personal folder)] // KR PM. F.141, vol. 17, case 254, p. 119.

Materialy o natsionalisticheskikh gruppirovkakh v Kazpedvuze. (Resheniia: biuro Kraikoma VKP(b), obshchikh sobranii iacheek VKP(b) i VLKSM Vuza, zaiavleniia studentov perepiska s Sredazbiuro TsK VKP(b) i dr.) za 1928 g. [Materials about nationalist groups in Kazakh Pedagogical University. (Decisions: bureau of the Krai Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), general meetings of cells of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b) and Komsomol of the university, students’ statements, correspondence with the Sredazbureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), etc.) for 1928] // KR PM. F.141, vol. 1, case 2248, p. 1.

Materialy o natsionalisticheskikh gruppirovkakh v Kazpedvuze. (Resheniia: biuro Kraikoma VKP(b), obshchikh sobranii iacheek VKP(b) i VLKSM Vuza, zaiavleniia studentov perepiska s Sredazbiuro TsK VKP(b) i dr.) za 1928 g. [Materials about nationalist groups in Kazakh Pedagogical University. (Decisions: bureau of the Krai Committee of the All-Union Communist Party (b), general meetings of cells of the All-Union Communist Party (b) and the Komsomol University, correspondence of students with the Sredazbureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party (b), etc.) for 1928.] // KR PM. F. 141, vol. 1, case 2248, p. 2.

Materialy o natsionalisticheskikh gruppirovkakh v Kazpedvuze. (Resheniia: biuro Kraikoma VKP(b), obshchikh sobranii iacheek VKP(b) i VLKSM Vuza, zaiavleniia studentov perepiska s Sredazbiuro TsK VKP(b) i dr.) za 1928 g. [Materials about nationalist groups in Kazakh Pedagogical University. (Decisions: bureau of the Krai Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), general meetings of cells of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b) and Komsomol of the university, students’ statements, correspondence with the Sredazbureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), etc.) for 1928] // KR PM. F.141, vol. 1, case 2248, p. 19.

Materialy o natsionalisticheskikh gruppirovkakh v Kazpedvuze. (Resheniia: biuro Kraikoma VKP(b), obshchikh sobranii iacheek VKP(b) i VLKSM Vuza, zaiavleniia studentov perepiska s Sredazbiuro TsK VKP(b) i dr.) za 1928 g. [Materials about nationalist groups in Kazakh Pedagogical University. (Decisions: bureau of the Krai Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), general meetings of cells of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b) and Komsomol of the university, students’ statements, correspondence with the Sredazbureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), etc.) for 1928] // KR PM. F.141, vol. 1, case 2248, p. 29.

Materialy o natsionalisticheskikh gruppirovkakh v Kazpedvuze. (Resheniia: biuro Kraikoma VKP(b), obshchikh sobranii iacheek VKP(b) i VLKSM Vuza, zaiavleniia studentov perepiska s Sredazbiuro TsK VKP(b) i dr.) za 1928 g. [Materials about nationalist groups in Kazakh Pedagogical University. (Decisions: bureau of the Krai Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), general meetings of cells of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b) and Komsomol of the university, students’ statements, correspondence with the Sredazbureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), etc.) for 1928] // KR PM. F.141, vol. 1, case 2248, p. 31–37.

Materialy o natsionalisticheskikh gruppirovkakh v Kazpedvuze. (Resheniia: biuro Kraikoma VKP(b), obshchikh sobranii iacheek VKP(b) i VLKSM Vuza, zaiavleniia studentov perepiska s Sredazbiuro TsK VKP(b) i dr.) za 1928 g. [Materials about nationalist groups in Kazakh Pedagogical University. (Decisions: bureau of the Krai Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), general meetings of cells of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b) and Komsomol of the university, students’ statements, correspondence with the Sredazbureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), etc.) for 1928] // KR PM. F.141, vol. 1, case 2248, p. 35.

Materialy o natsionalisticheskikh gruppirovkakh v Kazpedvuze. (Resheniia: biuro Kraikoma VKP(b), obshchikh sobranii iacheek VKP(b) i VLKSM Vuza, zaiavleniia studentov perepiska s Sredazbiuro TsK VKP(b) i dr.) za 1928 g. [Materials about nationalist groups in Kazakh Pedagogical University. (Decisions: bureau of the Krai Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), general meetings of cells of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b) and Komsomol of the university, students’ statements, correspondence with the Sredazbureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), etc.) for 1928] // KR PM. F.141, vol. 1, case 2248, p. 47.

Materialy o natsionalisticheskikh gruppirovkakh v Kazpedvuze. (Resheniia: biuro Kraikoma VKP(b), obshchikh sobranii iacheek VKP(b) i VLKSM Vuza, zaiavleniia studentov perepiska s Sredazbiuro TsK VKP(b) i dr.) za 1928 g. [Materials about nationalist groups in Kazakh Pedagogical University. (Decisions: bureau of the Krai Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), general meetings of cells of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b) and Komsomol of the university, students’ statements, correspondence with the Sredazbureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (b), etc.) for 1928] // KR PM. F.141, vol. 1, case 2248, p. 55.

Review of the case of the “Kazakshildar” group // Archives of the National Security Committee. F. 1, vol. 8, case 200, p. 50-51.

МАЗМҰНЫ

Жаңа және қазіргі замандағы Қазақстан тарихы

Махат Д.А.

Қазақ тарихының ақтаңдақ беттері: оқу орындарын әлеуметтік-жат элементтерден тазарту науқаны 4

Тарихнама және деректану

Төлебаев Т. Ә.

Солтүстік және Шығыс Қазақстандағы ежелгі және ортағасырлық елді-мекендер туралы зерттеулер..... 20

Төлебаев Т.Ә., Абикенова Г.Е.

Түркі халықтарының баспаналары орыс зерттеушілерінің еңбектерінде (XIX ғасырдың соңы)..... 28

Ілиясбекұлы Әзірбек

Музей қорындағы қыш бұйымдар (керамика) құндылығы 41

Археология

Құрманғазов Ы.С., Шақшақов Қ.Ғ., Құттыбай М.М.

Ботай қонысындағы археологиялық зерттеулер 54

Этнология. Антропология

Ұрымұл, Понцуг Ұрхун

Қытайдың Ілі өзені алабындағы мәдени әралуандылығын этникалық алмасу және интеграция тұрғысынан зерттеу 62

Картаева Т.Е., Даубаев Е.

Асаяқ: этноархеологиялық артефакт және қолданбалы өнер туындысы ретіндегі интерпретациясы 73

Рецензия

Хинаят Бабақұмар

Иштван Шанта және Давид Кара Шомфай. Азияның жүрегінен келген хаттар мен фотосуреттер.

Дьёрдь Алмашидің Орталық Азияға екінші зерттеу сапары (1906). (Лакителек: Антология баспасы, 2021. 165 б.)

зерттеуіне рецензия..... 84

CONTENTS

New and modern history of Kazakhstan

Makhat D. A.

The Undiscovered Pages of Kazakh History: A Campaign to Purge Educational Institutions of Socially Alien Elements..... 4

Historiography and source studies

Tulebaev T.A.

Study of ancient and medieval settlements of Northern and Eastern Kazakhstan..... 20

Tulebaev T.A., Abikenova G.E.

Shelter of the Turkic peoples in the works of Russian researchers (late 19th century)..... 28

Ilyasbekuly A.

The value of ceramic items in the museum collections 41

Archaeology

Kurmaniyazov Y.S., Shakchakov K.G., Kuttybai M.M.

Archaeological research in Botai settlement..... 54

Ethnology. Anthropology

Wurigemule, Pengsike Wuerhong

Research on the Cultural Diversity of Ili Valley in China from the perspective of Ethnic Interaction Communication and Interparticipation..... 62

Kartaeva T., Daubaev E.

Asatayak: ethnoarchaeological artifact and its interpretation as a work of applied art 73

Review

Hinayat Babakumar

Book review by Sántha István és Somfai Kara Dávid. Levelek és fényképek Ázsia szívéből. Almásy György második közép-ázsiai kutatóútja (1906) (Lakitelek: Antológiai Kiadó, 2021. 165 o.) 84